data of the Arab authors of the late 9th century and the early 10th century. Especially A. Krymsky trusted the data provided by Ibn al-Faqih, believing that the latter had used the earlier book by Ibn Khordadbeh. Ibn al-Faqih wrote: «All Khazars are the Jews, and they became by the Jews recently». The scholar referred to the data of Al-Jahiz (the 9th century) and Al-Bakri (the 11th century) as well. Concerning the information of Al-Mas'udi about the judaization of the ruling stratum of the Khazars during the reign of Harun al-Rashid, A. Krymsky considered that the term «malik» was used with respect to one of the khagan's noblemen (possibly «beg» in future), and not to the khagan himself.

Key words: *Khazars, Judaization, A. Krymsky, khagan, malik, Ibn al-Faqih, Ibn Khordadbeh, Al-Mas'udi.*

Отримано: 17.10.2015 р.

УДК 94(560) «15»: 001.4

Марія Ковальчук

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ КАНУН-НАМЕ У СФЕРІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XVI СТ.

Марія Ковальчук. Особливості термінології канун-наме у сфері суспільно-економічної політики Османської імперії XVI ст. *У статті зроблено спробу охарактеризувати терміни, які відносяться до соціальної та економічної системи Османської імперії, що містяться в текстах султанських законодавчих актів – канун-наме.*

Ключові слова: *Османська імперія, канун-наме, термін, сіпахі, реайя, тімар, податки.*

Мария Ковальчук. Особенности терминологии канун-наме в сфере общественно-экономической политики Османской империи XVI в. *В статье сделана попытка охарактеризовать термины, которые относятся к социальной и экономической системы Османской империи, содержащиеся в текстах султанских законодательных актов – канун-наме.*

Ключевые слова: *Османская империя, канун-наме, термин, сипахи, реайя, тимар, налоги.*

Світські закони – *кануни* (з тур. örfi) – Османської імперії мали глибоку традицію, адже існували в ісламській правовій практиці ще до утворення Османської імперії[1]. Термін «канун» спочатку означав «реєстри», списки земельних податків, які використовували адміністрації Аббасидів (750–1258 рр.), Сельджукідів (1037–1194 рр.), Ільханідів (1256–1335 рр.) та мамлюків (1250–1517 рр.). У правовому відношенні джерелом кануну була султанська влада. Історики пра-

ва виділяють три види кануну: султанські декрети з конкретних питань (*фермани* (з пер. fermanları, «farmûdan» – «накази»), *берати* (berevât – «наказ»))[2], декрети стосовно окремих регіонів та кануни з чинністю по всій імперії[3].

Завоювання Османською імперією нових територій супроводжувалося переписом населення та об'єктів, які підлягали оподаткуванню на цих територіях. Це робилося з метою утвердження тут османського управління та фіскальної системи. Ця інформація (списки земельних податків та методів їхнього збору) вносилася до спеціальних регіональних списків – *дефтерів* (з тур. defter, «книга записів»), які згодом оформилися в єдиний звід законів – канун-наме. Вже за Селіма I (1512–1520) та Сулеймана I (1520–1566) дія кануну поширюється на всі галузі управління та він регулює права і обов'язки різних груп населення. Найвідомішими є канун – наме Мегмеда Фатіха, Баязіда II, Селіма I, Сулеймана I та Селіма II.

Основними сферами регулювання канунів були: по-перше, податкова система з особливостями її функціонування; по-друге, кримінальне право, тобто злочини та відповідальність за них; по-третє, земельна система та правила користування земельними наділами, правові норми, що стосуються різних груп населення. При опрацюванні канун-наме перед дослідником постає проблема, щоб спробувати розглянути та окреслити картину економічного та соціального устрою Османської імперії того періоду, до якого відноситься канун, де треба розібратися з різноманітними термінами, які зустрічаються у текстах та певним чином «розшифрувати» їх.

Потрібно зазначити, що османське суспільство поділялося на дві основні групи: *аскері* (asker – з тур. «військовий, солдат») – службовці, «кому належала земля та усі матеріальні цінності», які не сплачували податків[4]. До другої групи входили ті, хто працював на цій землі та сплачував податки – реайя (reaya – з араб. «паства»[5]): «піддані султана» – селяни і городяни та ін., як мусульмани, так і немусульмани. Тому велика кількість термінів пов'язана з земельною системою Османської імперії.

Право на володіння різними видами земельних наділів – *тімаром, зеаметом, хассом, мюльком*, надавалося султанської жалуваною грамотою, який називався *бератом*. Інформація про усі землі, прибутки та наявне населення визначеної області містив *дефтер-і муфассал* (muffassal defteri – з тур. «детальний реєстр»). Поряд з ним існував ще *малий дефтер* (icmal defteri – «витяг відомостей»), у якому перераховувалися власники тімарів, зеаметів, хассів та їхні річні прибутки. Періодично, приблизно раз у 30 років, проводився новий перепис та складався новий дефтер з фіксуванням усіх змін, які відбулися за цей період.

Хасс (hass, has – з араб. «особливий, обраний, власний») – земельні володіння, які надавалися вищим державним чиновникам (візирям, бейлербеям, санджакбеям та ін.) з прибутком від 100 тис. акче в рік. Володіння хассами зобов'язувало до несення військової та цивільної служби. Коли служба закінчувалася – хасс втрачався. Значну частину хассів складали *хасс-і хумаюн* (hümayun hassi «імперські (державні) землі»), з яких надавалися наділи членам султанської родини

та наближеним до Палацу особам жіночої статі (валіде, сестри та дочки султана, хассекі) – «на башмаки», «на овес», так звані *арпалик* (arpalık) та *башмаклик* (başmaklık)[6].

Зеамет (zeamet) – землеволодіння з річним прибутком від 20 000 до 100 000 акче. Власником зеамету називався заїм. До другої половини XV ст. терміну «зеамет» не існувало, а землі з приблизно таким розміром прибутку мали назву *хасса-і заїм*, та володіли ними переважно *санджакбеї* та їхні нащадки. З XVI ст. такими землями могло володіти ширше коло осіб[7].

Тімаром (timar) називалося джерело прибутку за умови несення військової служби, а також лен, з якого грошовий прибуток збирався (приблизно – до 100 000 акче в рік)[8]. Тімари поділялися на *тезкерлі тімарі* (tezkerli timari – офіційно записані), грамота на володіння якими видавалася султаном, та *тезкерсіз тімари* (tezkersiz timari – без запису), дозвіл на користування якими надавався берлейбеєм; вільні та невільні. *Берлейбей* (berleybey) був високопосадовцем, який очолював владні структури у *бейлербелікові* (berleybeylik) та управляв військами підлеглих *санджаків*[9]. Власниками тімарів були *тімаріоти*, в основному – *сіпахі* (sipahi – з пер. sepāh – «військо») – військові кавалерійського корпусу; тімаріотами мали змогу стати також і яничари, але, у такому разі, їх викреслювали зі складу яничарського корпусу.

Власники зеаметів та тімарів підкорялися *алайбею* у санджаках, але у випадку оголошення військового походу мали виступити під знаменами *санджакбея* (sancak beyi) – посадової особи, яка мала найвищу адміністративну та військову владу в очолюваному санджаку. Також, у залежності від прибутків з земельного наділу, вони виставляли воїнів *джебелю* (cebelü) або *гулямів* (gulyam – з араб. «хлопчик, слуга»)[10]. Під час військових походів вони виконували військову повинність, а з середини XVII ст. перетворилися на реайю – і мусульман, і немусульман. З середини XVII ст. це були лише немусульмани, зобов'язані виконувати повинності та сплачувати податки на користь землевласника на військові потреби або на користь скарбниці.

Воєначальники (*еміри*) кочових племен за свою службу султанові отримували спадкове землеволодіння – *оджаклик* (ocaklık). Під час походів вони зобов'язані були виступати зі своїм військом. Оджаклики не мали права забрати у їхніх власників та вони передавалися у спадок. Також за службу воєначальникам фортець надавалися *гедіки*.

Мюльк (mülk – з араб. – «власник») – земельні володіння, що надавалися султаном окремим особам у необмежену власність з правом передачі у спадок, продажу або дарування. Право на володіння такою землею закріплювалося грамотою – *мюльк-наме*. Розрізняють такі види мюльків: мюльки, надані через султанські гранти (temlik) з правом власності на землю; мюльки – землі, придатні до використання шляхом рекультивації раніш низькоякісних земель; мюльки, придбані згідно договору купівлі-продажу відповідно до ісламського закону[11].

Якщо земельні наділи забиралися у власників у разі невиконання ними своїх зобов'язань або земельні наділи буди залишені з якихось причин та не об-

роблялися – їх називали *мевкуфами* (mevkuf)[12].

У статтях канун-наме закріплено податки, які збиралися з населення та встановлено порядок їхнього збору. Податкова система Османської імперії базувалася на податках двох основних типів. Перша група – *рюсум-і урфійє* (takalifi örfiye) – група податків, які не входили до списку, визначеного шаріатом – світські податки[13]. До цієї групи були включені податки, які збиралися на основі султанських наказів або такі, що встановлювалися місцевою владою. Серед податків, які сплачували реайя – мусульмани можна виділити *чіфт – ресмі* (çift resmi – з тур. «податок з пари») – поземельный податок на користь землевласника з реайятів – мусульман, які володіли повним чіфтом (çift – з тур. – пара: вважалося, що таку ділянку землі можна обробити парою волів), *чіфтліком* (çiftlik) – класичним селянським землеволодінням, розмір якого залежав від якості землі – від 60 до 150 *дьонюмів* (1 дьонюм – 919 м^2)[14]. У канун-наме Селіма I вказано: «Що стосується чіфтліка, то його [розмір] складає: 60 дьонюмів землі вищої якості, 80-90 дьонюмів на середній землі та 130-150 дьонюмів землі найгіршої якості. Дьонюм складає 40 середніх кроків»[15].

Окрім того, існували інші види податків. *Тапу ресмі* (tapulu resmi) – податок на право мати земельні права та користуватися землею, що сплачувався власнику землі. *Земін акчесі* (zemin akçesi – з тур. «поле, основа») – поземельний податок з реайя, який сплачувався за володіння надлишком землі, яка виходила у своїх розмірах за межі класичного селянського землеволодіння – чіфтліка. *Беннак ресмі* (bennak resmi – «податок малоземельного селянина») – податок у розмірі не більше 12 акче, який збирався власниками тімарів з приписаних до них реайя, які володіли землею, розмір якої був менше за напівчіфтлік[16]. Беннаками називали одружених синів реайятів, які тільки-но формували свої господарства, безземельних називали *джаба беннак* (caba bennak). Також беннак ресмі сплачував реайят, який став немічним та залишив свій чіфт[17]. Неодружені реайя сплачували *мюджеррет ресмі* (mücerret resmi з тур. – «неодружений») – у XVI ст. він становив 6 акче.

Чіфт бозан (çift bozan – «податок на право займатися іншою справою») сплачувався реайятом, який більше 10 років тому залишив земельний наділ, на нього не повернувся та зайнявся торгівлею або ремеслом[18]. Розмір податку залежав від площі земельного наділу або реайят сплачував *ушр* сіпахі[19].

Йоклама акчесі (yoklama akçesi – з тур. «огляд, перевірка») – щорічний податок у розмірі 80 акче, який сплачували селяни – мусульмани, у господарствах яких «виховувалися» куплені *аджемі оглани* (acemi oğlanları – з тур. «початківці») – «хлопчики для зовнішньої служби» – юнаки з християнських земель, які перед тим, як потрапити до яничарського оджака, мали пройти так званий підготовчий етап: вони використовувалися на суспільних роботах, прислужували вищим чинам або працювали у сільській місцевості, проживаючи у турецьких сім'ях, де вони вивчали турецьку мову, основи ісламу: «…другихъ разбираютъ, остальныя, тупця головы, отдаются за дукатъ въ Анатолію и въ Азію, до урочного времени, лѣтъ до осьмнадцати, и не дальше двадцяти»[20]. Та-

кі селяни не сплачували інших податків групи рюсум-і урфійє.

До податків з християнського населення слід віднести наступні: *ресм-і іспендже* (ispenç resmi)[21] – і подушний, і поземельний податок з немусульманського населення, «п'ятина», який сплачували чоловіки незалежно від сімейного та майнового стану у розмірі 25 акче[22]. Відповідав поземельному податку з мусульман – *чіфт-ресмі*.

З *кяфірів* (невірних) стягувалися побочні податки *бад-і хава* (badi hava – «податок на повітря», інша назва – *ніябет ресм-і* (niyabet)). Вони стягувалися по праву адміністративного та судового імунітету на користь власників землі в так званих вільних тімарах. Це право дозволяло тімаріотам збирати такі податки, як шлюбний – *ресм-і арус, ресм-і асіяб*, податок на тварин *ресм-і агнам*, штрафні та судові збори – *джюрюм ве джінайєт*, викупи за рабів – утікачів та тварин та ін. У пункті 32 канун – наме вілайєту Геліболу закріплено: «Зеамети та тімари воєначальників та комендантів фортець є вільними. Тому санджакбей нехай не чіпають їх зборів бад-і хава»[23]. У невільних тімарах половина податків ніябет належала санджакбею, субаші або бейлербею.

Якщо дівчина або жінка виходила заміж, то сплачувався ресм-і арус (інша назва – *гердек ресмі* (gerdek resmi – з тур. «шлюбний податок»)), розмір якого залежав від її статусу: мусульманка чи не мусульманка, вільна чи невільниця. Якщо ж заміж виходила дочка сіпахі або власника зеамета, то податок збирав *субаші*, якщо дочка субаші – санджак-бей. Про це сказано у пунктах 107-108 канун-наме Селіма I: «Податок за наречену (ресм-і арусане) з дівчини з приданим – 60 акче, з жінки – 40 акче <…> Податок за наречену з дівчини беруть з її батька і належить сіпахі батька. Однак [податок] з жінки пов'язаний з землею. На чиїй землі вона виходить заміж, тому він і належить. Якщо виходить дочка сіпахі, то податок за наречену в субашликові бере субаші, у володіннях санджакбея – санджакбей. Якщо виходить заміж дочка санджакбея, податок за наречену бере берлейбей, якщо виходить заміж дочка берлейбея – податок збирається на користь державної скарбниці»[24].

Податок *ресм-і асіяб* (asiyab resmi – «податок з млинів») збирався з вітряків, водяних млинів та олійниць в залежності від часу роботи протягом року: «У вілайєті Анадолу податок з млина, який працює цілий рік, був записаний в 1 мюд пшениці та 1 мюд ячменю. Нині, щоб це не було обтяжливо для реайї, з таких млинів встановлений податок по 60 акче. З млинів, що працюють 6 місяців, – 30 акче, а з працюючих менше встановлено з розрахунку по 5 акче на місяць»[25] ; *кован ресмі* (kovan resmi – з тур. «вулик») – «бджолиний податок»: «Кожен улей обкладається [податком у розмірі] 2 акче… було постановлено, щоб з кожного улею брали по 2 акче, з них 1 акче нехай бере власник реайята, а 1 акче – власник землі, де мед вироблено»[26].

Навесні кочівники *(юрюки)* або осідлі реайя, які займалися тваринництвом, сплачували *ресм-і агнам* (інша назва – *коюн хакки* (koyun hakkı – «право на володіння вівцями»)) у розмірі 1 акче за пару овець та кіз. Наприклад, у канунах вілайєту Геліболу та Караман відповідно постановлено: «Сезоном [збору] пода-

тку коюн хакки є квітень. Коли припаде початок квітня, тоді нехай і буде збір коюн хакки. Однак, нехай цей податок збирають після того, як вівці окотяться. Порахував овець з ягнями, нехай беруть по 1 акче з кожних двох овець»; «Коли протягом травня окотяться вівці, їх, разом з ягнями, рахують та за кожні 2 голови нехай беруть по 1 акче податку»[27].

Джюрюм ве джінайєт (cürüm ve cinayet resmi) – штрафні збори з реайятів, що збиралися за судовим рішенням на користь власника землі, до якої приписаний цей реайят[28].

Друга група податків – *рюсум-і шерійє* (resimi şeriye). Це були податки 4 основних категорій, визначені шаріатом – *зекят, ушр, харадж* та *джизьє*[29].

Джизьє (cizye) – щорічний подушний податок з немусульманського населення до державної скарбниці: сплачували чоловіки незалежно від роду їхніх занять спочатку у розмірі 10-30 акче, до XVII ст. податок подвоївся та збирався з хане – малої сім'ї з батька, матері з дітьми або без них[30].

Харадж (haraç) був 2 типів: *харадж-и мукассем* (haraç-i mukasem) збирали після врожаю та він визначався за плодородністю землі; *харадж-и муваззаф* (haraç-i muvazzaf) рахувався в залежності від площі земельного наділу[31]. Харадж збирали з землевласників – немусульман, чиї землі були завойовані мусульманами. Таким чином, «невірні» платили як подушний податок джизьє, так і земельний податок – харадж. Якщо вони приймали іслам, то звільнялися від сплати першого податку, але харадж продовжували сплачувати. Ісламські правники вважали, що немусульмани повинні платити зі своїх земель харадж, а мусульмани – ушр.

Зекят (zekât – з араб. «основні потреби») – податок на користь мечеті та церкви у розмірі 1/40 прибутку. Обов'язкова милостиня, призначена для підтримки ісламу, боротьби з невірними та допомоги бідним. Цей збір має релігійне значення: він служить очищенням від гріха та обіцяє мусульманину винагороду. Якщо зекят – це сороковина, то *ушр* (öşör) або *ашар* (aşar) – десятина[32]. Це був основний податок з селян-реайятів на користь землевласника або держави на землях, які їй належали. У стандартному вигляді він складав 1/10 частину, але залежно від показника продуктивності сільськогосподарських земель та місцевих особливостей, варіювався від 1/3 до 1/10 (у Західній Анатолії – 1/7 частина) середнього врожаю за 3 останні роки та включав різноманітну продукцію – зерно, овочі, фрукти, бджолині соти та ін.)[33]. Разом з *ушр*'ом як з мусульман, так і з «невірних» стягувався *саларійє* (salariye): «З усіх зернових стягується ушр та саларійє. Але з коконів та шафрану не стягується. З молодого вина також стягується ушр та саларійє. З кяфірів, що мають виноградники, здавна під час збору ушра було прийнято брати по 2 акче під назвою ресм-і текне; в детальному реєстрі цей податок записаний як і раніше»[34].

Існувала ще третя група податків – надзвичайні (*аварізі діванійє* – avarizi divaniye). Маючи нерегулярний характер, вони збиралися в залежності від потреби держави – війна або інші негаразди. До таких податків можна включити місцеві податки, які збирала місцева влада провінцій на свою користь. Але, у зв'язку з фінансовими труднощами, з XVII ст. вони входять до групи

світських податків та стають регулярними. Надзвичайні податки поділялися на ті, що збиралися у натуральній або грошовій формах, або у якості набору на військову службу[35]. Їх не збирали на територіях, які постраждали внаслідок воєнних дій або природних лих.

Збір натуральних податків мав на меті забезпечення армії продовольством. Для потреб війська *каді* (kadi – суддя; в ширшому значенні – місцевий адміністратор, у тому числі – збирав податки) збирали борошно, масло, мед, хліб, а також корм для тварин. Цей збір мав назву *нюзюль* (nüzül). Все це передавалося *нюзюль еміні* (nüzül emini) – чиновнику, який відповідав за зберігання зібраного. Збір *сюрсат* (sürsat) був обов'язковим для виробників продуктів харчування. Вони зобов'язані були продавати продукти харчування за цінами, продиктованим центральним урядом: держава закупала продовольство, щоб зберігати на центральних складах або поставляти війську при підготовці та під час походів[36]. Спочатку *нюзюль* розглядався як альтернатива *avariz*'у, який був грошовим податком. Під час війни з сіл збирали або той, або другий податок; але не обидва. З часом, такий порядок змінився, і обидва податки збирали одночасно.

Надзвичайні податки у грошовій формі – *аваріз акчесі* (avarizi akçesi) – з самого початку збиралися нерегулярно та були визнані незаконними *текаліфі шакка* (tekalifi şakka)[37], тому що не доходили до державної скарбниці. Для того, щоб попередити зловживання місцевої влади, при їхньому зборі у 1718 році був офіційно запроваджений військовий податок (*імдаді сеферійє* – imdadi seferiye).

Аваріз мукабелесі (avariz mukalebesi) – різновид надзвичайного податку у формі зобов'язання забезпечення (проживання, харчування, інші потреби) вищого чиновництва під час їхнього пересування державою. Спецнабір гребців (*кюрекчі* – kürekçi) здійснювався під час морських походів, а їхнє утримання забезпечувало місцеве населення.

Податки збиралися або цілком за один раз: наприклад, у віддалених районах – *макту* (maktu): «Деякі села і мезре' а згаданої ліви з давніх пір повинні були платити свої податі [раз на рік] всі разом (макту)»[38], або окремо – *ушр* (aşar). Самовільно встановлені податки та повинності, не внесені до закону та реєстру називали *бідат* (bidat – «нововведення»). Тією особою, якій доручався збір податків з великого землеволодіння (хасса, зеамета) на користь землевласника, був воєвода. Проте, поширеною практикою був збір податків не самими воєводами, а *субаші* (subaşi) – представниками влади, що виконували правоохоронні функції в санджаку, які їм надавалися у якості допомоги, або взагалі – передача цього права іншим особам – певна супідрядність[39].

В Османській імперії існувала група осіб, яка замість сплати податків, виконувала певні державні повинності. В основному їх виконували селяни перед державою[40]. Вже згадувана військова повинність замість сплати державних податків за свої наділи – наприклад в Болгарії та Сербії – це *войнуки* (voynukları – «солдати»). А жителів сіл, які знаходилися при гірських переходах, переправах, мостах – так звані *дербенджі* (derbenci – від пер. derbend – «каньйон»), зобов'язували охороняти подорожніх від розбійників, ремонтувати мости та до-

роги. Також не сплачували податки *мензільджи* (menzilci) – кур'єри, *кьопрюджу* (köprücü) – мостобудівельники, *тузджу* (tuzcu) – солевидобувачі та *чельтікчі* (çeltikçi) – вирощували рис.

Таким чином, потрібно відзначити, що протягом XVI ст. у соціально-економічній сфері Османської імперії користувалася розгалуженою термінологічною системою. Терміни, що вживалися у канун-наме, з одного боку мали глибоке історичне коріння, адже велика їх частина була успадкована від попередніх практик кожної території, що була завойована та включена до складу Османської імперії (тюркська, ісламська, візантійська традиції), а з іншого – творилися під час формування державного апарату, соціальної структури та адміністративно-територіального устрою. З огляду на те, що офіційна османська мова протягом XVI ст. перебувала на етапі свого становлення, її лексичний склад на 80 % складали арабські та персидські слова. Отже, більша частина термінів у сфері суспільно-економічної політики є запозиченими.

Примітки:

[1] Agoston G. Kanun / G. Agoston // Encyclopedia of the Ottoman Empire. – NY: Facts on file, 2009. – P. 306.

[2] Термін «farman» використовувався за Ільханідів після прийняття ісламу, після цього він перейшов до Османської імперії. За перших османів також іноді використовували термін «pervâne». Великі Сельджукіди при означенні наказів використовували синонімічний «ферману» термін «tevki». Берат (berat) – наказ від імені султана, який надає певні повноваження та привілеї, або встановлює право власності фізичних та юридичних осіб, а треті сторони зобов'язує визнати та поважати ці права.

[3] Іналджик Ґ. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Ґ. Іналджик; пер. з англ. О.Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. – Київ: Критика, 1998. – 287 с.

[4] Тверитинова А. Проблемы изучения социальной структуры османского общества XV–XVII вв. / А.Тверитинова // Советская тюркология. – 1971. – №4. – С. 136.

[5] Реайя, райя – спочатку позначення всіх підданих у мусульманських країнах Близького та Середнього Сходу; пізніше – податковий стан (селяни та городяни). Османи перейняли цей термін через фарсі. У буквальному перекладі слово означає те ж, що у християнського кліру слово «паства» (в реайєю входили і деякі мусульмани, особливо селяни, ремісники та інші незаможні верстви османського суспільства).

[6] Bowen H. Bashmaklik / H. Bowen // Encyclopaedia of Islam / Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. – Brill Online, 2015. Reference. 30 August 2015. – Режим доступу: <http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/bashmaklik-SIM_1261>

[7] У державі Сельджукідів зеамети використовували у прагненні підпорядковувати губернаторів, а тімари – з іншою метою: залучити до осідлого способу

життя кочові групи. В Османській імперії також сформувалася тімарна система – лише один з декількох інститутів, запозичених від сельджуків.

[8] История Востока: В 6 т. Т. 2. Восток в средние века. XVI–XVIII ст. / Гл. редкол.: Р. Б. Рыбаков (пред.) и др.; [Отв. ред. Л. Б. Алаев, К. З. Ашрафян]. – Москва: Вост. лит., 2002. – С. 498.

[9] Özoğlu H. Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries / H. Özoğlu. – NY: State University of New York Press. – P. 52.

[10] Орешкова С. Государственная власть и некоторые проблемы формирования социальной структуры османского общества / С. Орешкова // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. – Москва, 1986. – С. 12.

[11] Inalcik H., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300–1914 / H. Inalcik, D. Quataert. – Vol.1.: 1300 – 1600. – Cambridge University Press, 1994. – P. 140.

[12] Ibid. – P. 141.

[13] Kazıcı Z. Osmankıkarda vergi sistemi / Z. Kazıcı. – İstanbul,1977. – S. 57-152.

[14] Тверитинова А. С. К вопросу о домениальном землевладении феодаловленников в Османской империи в XV–XVI вв. / А. С. Тверитинова // Краткие сообщения Института востоковедения АН СССР. – Москва, 1960. – Вып. 38. – С. 26.

[15] Yavuz sultan Selim Han Kanunnamesi // Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. Cilt 3: Yavuz sultan Selim Devri kanunnameleri / Akgündüz A. – İstanbul: Fey Vakfı, 1992. – S. 96.

[16] Çağatay N. Osmanli imparatorluğunda reayadan alinan vergi ve resimler / N. Çağatay // Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. – Cilt: 5. – Sayı: 5. – Ankara, 1947. – S. 491.

[17] Законоположение вилайета Караман // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С. 57.

[18] История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу]; Исслед. центр исламской истории, искусства и культуры; пер. В. Б. Феоновой под ред. М. С. Мейера. – Москва: Вост. лит., 2006. – Т. 1: История Османского государства и общества. – 2006. – С. 438.

[19] Законоположение вилайета Гелиболу // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С. 86.

[20] Приключенія чешскаго дворянина Вратислава въ Константинополѣ и въ тяжкой неволѣ у турокъ / [пер. с чеш. К.П.Побѣдоносцева]. – Москва: Синодальная Типография, 1904. – С. 5.

[21] Концепція іспендже – оплати замість панщини була отримана з візантійського «zeugaratikion» – земельного податку на основі zeugarion – земельного наділу, який могли зорати парою волів. Відповідник же zeugarion'у в Османській імперії – чіфтлік.

[22] İnalcık H. İspence / H. İnalcık // Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. – Cilt XXIII. – İstanbul, 2001. – S. 177.

[23] Законоположение вилайета Гелиболу // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С. 86.

[24] Yavuz sultan Selim Han Kanunnamesi // Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. Cilt 3: Yavuz sultan Selim Devri kanunnameleri / Akgündüz A. – İstanbul: Fey Vakfı, 1992. – S. 103.

[25] Ibid. – S. 104.

[26] Законоположение ливы Айдын // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С. 50.

[27] Законоположение вилайета Гелиболу // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С.84; Законоположение вилайета Караман // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С. 59.

[28] Halaçoğlu Y. Cürüm ve cinayet resmi / Y. Halaçoğlu // Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. – Cilt VIII. – İstanbul, 1993. – S. 138-139.

[29] Miroğlu I. Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1560) // I. Miroğlu. – Ankara, 1990. – S. 178.

[30] Грозданова Е. Налог джизье с балканских земель в системе доходов государственной казны Османской империи (по турецким документам XVII–XVIII вв.) / Е. Грозданова // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Т. III. – Москва: Издательство «Наука», 1974. – С. 167.

[31] Али-заде А. Харадж / А. Али-заде // Исламский энциклопедический словарь. – Москва: Ансар, 2007. – С. 312.

[32] Ашар – податок в Османській імперії на основі традиційної практики muqasama («спільне») – «десятина», що збиралася на територіях «родючого півмісяця» – Левант, Межиріччя та Стародавній Єгипет (регіон «колиски цивілізації»). Muqasama була звичайною практикою в державі мамлюків та в Сасанідському Ірані. Безпосередньо податок застосовувався до продукції сільського господарства. За османів muqasama став відомий як aşar і був важливим джерелом доходу на етапі становлення Османської імперії.

[33] Faroqhi S. Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Centu-ry / S. Faroqhi. – Turcica: P.1. – Vol. 9 – 1977. – P. 192.

[34] Законоположение ливы Охри // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С. 87.

[35] Özvar E. Budget / E. Özvar // Encyclopedia of the Ottoman Empire. – NY: Facts on file, 2009. – P. 98.

[36] История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. / [под

ред. Э. Ихсаноглу]; Исслед. центр исламской истории, искусства и культуры; пер. В. Б. Феоновой под ред. М. С. Мейера. – Москва: Вост. лит., 2006. – Т. 1: История Османского государства и общества. – 2006. – С. 441.

[37] Мейер М. С. Новые явления в социально-политической жизни Османской империи во второй половине XVII–XVIII вв. / М. С. Мейер // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. – Москва, 1986. – С.165.

[38] Законоположение ливы Халеб // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв: документы и материалы / Под. ред. А. С. Тверитиновой. – Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. – С.70.

[39] Yücel Y. Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler / Y. Yücel // TTK Belleten. – Cilt XXXVIII/152. – Ankara, 1974. – S. 677.

[40] Мейер М. С. Новые явления в социально-политической жизни Османской империи во второй половине XVII–XVIII вв. / М. С. Мейер // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. – Москва, 1986. – С.165.

Maria Kovalchuk. The featyres of terminology of Eve-Nama in the socio-economic policy of Ottoman Empire in XVI century. *The article attempts to describe the terms relating to the social and economic systems of the Otto-man Empire, which are contained in the texts of the sultan's legisla-tion – kanun-name.*

Keywords: *the Ottoman Empire, kanunname, termin, sipahi, reaya, timar, taxes.*

Отримано: 03.09.2015 р.

УДК 94(477) «17|18».316.47

Анатолій Філінюк
Валерій Кундельський

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.: АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Анатолій Філінюк. Валерій Кундельський. Міжнаціональні взаємини у Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.: аналіз української історіографії XIX – початку XX ст. *В статті зроблено спробу осмислити на сучасній методологічній основі й охарактеризувати внесок вітчизняних дослідників XIX – початку XX ст. у вивчення міжнаціональних відносин в Правобережній Україні від часу її приєднання до Російської імперії у 1793–1795 рр. до середини XIX ст. Проаналізовано низку праць таких знаних учених і мислителів, як: М. Гоголь, М. Максимович, М. Костомаров, Т. Шевченко,*